

Problem koji to ne mora biti

Vjersko obrazovanje u javnim školama u Bosni i Hercegovini¹

Ahmet Alibašić

Tokom posljednja dva desetljeća bh. društvo radikalno je promijenilo svoj stav prema religiji. Dio novog konsenzusa bilo je uvođenje konfesionalne vjeronauke u državne škole. Uprkos svom različitom i promjenjivom statusu u različitim dijelovima zemlje, tokom petnaest godina konfesionalna vjeronauka stekla je status dobro prihvaćenog školskog predmeta. Sveobuhvatan zakonski okvir uslijedio je tokom 2003. i 2004. godine. Nakon toga je BiH potpisala sporazume s Katoličkom i Srpskom pravoslavnom crkvom. Oba sporazuma su međunarodni ugovori iznad lokalnih zakona i osiguravaju mjesto za vjeronauku u javnim obrazovnim ustanovama na svim nivoima. U početku je vjeronauka izazivala malo rasprava u javnosti. Međutim, u posljednje vrijeme ona je žestoko kritizirana, između ostalog, zbog: 1) navodnog produbljivanja segregacije i etničkih podjela koje su prijetnja socijalnoj koheziji i time budućnosti bh. države, i 2) diskriminacije manjina (Trbić 2007: 11-12).

Konfesionalna vjeronauka opisuje situaciju u kojoj se o jednoj religiji uči na preskriptivan način, kao o istinskoj vjeri. Vjeronauka je u javnim školama prisutna u većini zemalja Istočne Evrope, Njemačkoj, Austriji, Holandiji, Švicarskoj, Finskoj itd. Religijske studije, koje se također nazivaju i "kulturom religija", "historijom religija" itd., imaju uglavnom deskriptivni i historijski pristup religiji. Ovaj pristup prevladava u Velikoj Britaniji, Danskoj i još nekim evropskim zemljama.

U nedavnoj bučnoj javnoj debati o vjeri u školama predložene su sljedeće tri opcije. *Konfesionalna vjeronauka* je politika statusa quo prema kojoj se država brine za finansije, zapošljavanje, organizaciju i pedagogiju, dok se vjerske zajednice brinu za nastavni plan i program, obuku i (de)licenciranje nastavnika vjeronauke. *Religijske studije* su druga opcija koja zahtijeva radikalnu promjenu i napuštanje trenutne prakse. Prema njoj bi se vjeronauka u potpunosti izbacila iz učionica državnih škola i zamijenila nekonfesionalnim predmetom (npr. kulturom religija). *Simultana nastava dijaloški i ekumenski orijentirane vjeronauke uz alternativni predmet i obavezan jednogodišnji predmet religijskih studija* treća je mogućnost, koju zagovara ovaj rad. Za ovu opciju ključna je intenzivna saradnja i snažno partnerstvo između obrazovnih vlasti i vjerskih zajednica.

Opcije koje to zapravo nisu

Konfesionalna vjeronauka uživa široku društvenu i političku prihvaćenost. Nivo pohađanja vjeronauke i njenog odobravanja među učenicima i njihovim roditeljima je vrlo visok, vjerovatno među najvišim za bilo koju politiku u zemlji. Štaviše, taj procenat raste. Naprimjer, u školskoj 2006/2007. godini vjeronauku je pohađalo 96,24% svih muslimanskih učenika osnovnih škola u BiH. U regiji Banjaluke vjeronauku je pohađalo 99% muslimanskih učenika. U Kantonu Sarajevo u školskoj 2006/2007. godini vjeronauku je pohađalo 95,55% muslimanskih učenika osnovnih škola, u odnosu na 89,29% u 1998/1999. (Pleh, 2007:55). Usporedne brojeve za katoličku vjeronauku su i veće. Pored roditelja i učenika, status quo također podržavaju vjerske zajednice i mnoge političke stranke. Trenutni aranžman također omogućava realiziranje pojedinačnog zakonskog prava djece da

Sažetak

Trenutni model vjeronauke u javnim školama uživa vrlo visoku stopu odobravanja, zadovoljava zahtjeve vjerskih zajednica i uglavnom je usklađen s državnim zakonima i međunarodnim obavezama Bosne i Hercegovine. Međutim, način na koji se provodi izaziva opravdanu zabrinutost zbog njegovog negativnog utjecaja na socijalnu koheziju i diskriminaciju manjina. Radikalne promjene javnih politika u ovoj oblasti nisu izvodljive. Rješenje je u unapređenju konfesionalne vjeronauke, uvođenju alternativnog predmeta za učenike koji je ne pohađaju, te jednogodišnjeg obaveznog predmeta religijskih studija za sve. Ovaj pristup može preuzeti snažnu vjersku poruku iz ruku ponekad ekskluzivistički nastrojenih vjerskih službenika i roditelja, i može doprinijeti društvenom ozdravljenju i koheziji.

¹ Ovaj Sažetak urađen je na temelju istraživanja i studije „Vjersko obrazovanje u javnim školama u BiH: Ka modelu koji podržava suživot i uzajamno razumijevanje“, koje je autor napisao uz pomoć Programa podrške istraživanjima u oblasti javnih politika 2008. Fonda Otvoreno društvo. Kompletna studija dostupna je online na www.soros.org.ba.

Nivo odobravanja vjeronauke među učenicima i roditeljima je vjerovatno među najvišim za bilo koju politiku u zemlji. U školskoj 2006/2007. godini vjeronauku je pohađalo 96,24% svih muslimanskih učenika osnovnih škola u BiH. Uporedne brojke za katoličku vjeronauku su i veće. Međutim, prema najnovijem istraživanju stavova učenika i roditelja, najprihvatljivija opcija je vjeronauka dopunjena predmetom koji bi učenike upoznao s drugim religijskim tradicijama.

Ako sadašnji model dijeli i diskriminira, i ako je radikalno rješenje neizvodivo, onda je jedino moguće rješenje razvoj dijaloški predisponirane vjeronauke te uvođenje alternativnog predmeta i jednogodišnjeg predmeta religijskih studija obaveznog za sve učenike.

budu obrazovana u vrijednostima vlastite kulture i tradicije, kao i kolektivnog prava zajednice da očuva i prenese te vrijednosti na nove naraštaje.

Međutim, način na koji se provodi nastava vjeronauke izaziva opravdanu zabrinutost za njene efekte na socijalnu koheziju i diskriminaciju manjina. Još je teža optužba da vjeronauka podriva multikulturalnu, pluralističku Bosnu i Hercegovinu produbljujući već postojeće podjele u društvu.

Kao što je gore navedeno, status quo naizgled kotira vrlo visoko na skali političke i društvene prihvatljivosti. Međutim, detaljnija analiza otkriva manje uvjerljivu sliku. Prema najnovijem istraživanju stavova učenika i roditelja, najprihvatljivija opcija je vjeronauka dopunjena religijskim studijama koje bi učenike upoznale i s drugim religijskim tradicijama. Ova opcija uživa podršku 36,5% učenika i 34,3% roditelja u BiH u odnosu na 31,1% i 32,1% podrške samo za vjeronauku. Zbog kombinacije gore navedenih razloga zvuči razumno da potražimo načine i sredstva da se isprave nedostaci trenutnog modela vjeronauke.

Religijske studije bez vjeronauke su radikalniji predloženi lijek predložen za promjenu ove situacije. Njegovi zagovornici tvrde da bi se ovakvim pristupom izbjegle zamke segregacije i diskriminacije. Međutim, stiče se utisak da bi takav predmet često bio korišten za propagandu protiv religije. To bi onda diskriminiralo i udaljilo sve one koji svoju religiju doživljavaju ozbiljno. Iz tog razloga vjerske zajednice su duboko sumnjičave prema namjerama takvog predmeta. Za njih je takav pristup manifestacija fundamentalističkog sekularizma ili "fundamentalističkog prosvjetiteljstva", koji ponovo pokušavaju marginalizirati i potisnuti religiju.

Ipak, najveći nedostatak ovog pristupa je izostanak podrške u narodu i među političarima. Prema gore navedenom istraživanju, tek manjina bosanskih učenika i roditelja podržava ideju zabrane vjeronauke u školama i uvođenje samo religijskih studija (Trbić i Hasanagić 2007: 91).

Put naprijed: put kojim se rijetko išlo

Ukoliko status quo nije zadovoljavajući, a radikalno rješenje nije moguće, onda postepeno mijenjanje i **unapređivanje postojećeg modela** mora biti jedini put naprijed. Taj put podrazumijeva razvoj dijaloški predisponirane vjeronauke, uvođenje alternativnog predmeta, kao i uvođenje jednogodišnjeg predmeta religijskih studija obaveznog za sve učenike. Vjeronauka bi bila poboljšana kroz reviziju nastavnih planova, programa i udžbenika, kontinuirano usavršavanje nastavnika, bolju organizaciju nastave i užu saradnju obrazovnih vlasti i vjerskih zajednica. U našoj studiji detaljno smo raspravljali o mnogim argumentima u korist ove opcije. Ovdje ćemo spomenuti samo neke od njih.

Prije svega, vjeronauka je legalno pravo garantovano u nekoliko državnih zakona i međunarodnih sporazuma, koje je BiH nedavno potpisala i koje bi bilo teško promijeniti u skorije vrijeme. Drugo, ovo je vrlo izvoldljiv pristup. Nedavna istraživanja pokazuju da većina anketiranih učenika i roditelja smatra da škole treba da ponude vjersko obrazovanje, po mogućnosti i vjeronauku i predmet koji će podučavati o svim religijama. Nakon toga slijede oni koji tvrde da škola treba ponuditi samo vjeronauku. Samo manjina (6-10%) smatra da škole ne bi uopće trebalo da nude vjeronauku, već predmet koji će podučavati o svim religijama ili da nijedan od ovih predmeta ne treba biti u školi (2-12%, Trbić i Hasanagić 2007: 91).

Treće, BiH ne može i ne smije skrivati svoju pluralističku prirodu od mladih. Naprotiv, bh. društvo mora učiniti sve napore da podučiti svoje mlade generacije kako da prihvate razlike i nauče živjeti s njima, a ne da ih skrivaju ili se asimiliraju u bilo koju grupu. Razlike u našem društvu postoje i one se ne mogu gurnuti pod tepih ili izbrisati. Ono što predlaže pristup religijskih studija je izbjegavanje problema, a ne njegovo rješavanje. To je, ustvari, jasan dokaz da mi religijsku raznovrsnost doživljavamo kao problem, a ne kao prednost ili bogatstvo. Suživot baziran na gušenju pojedinačnih identiteta nije uspio u BiH uprkos 45 godina snažnih državnih napora. Jedini način na koji BiH može opstati je

kroz priznavanje i prihvatanje tih razlika i učenje kako se nositi s njima. Izgradnja bosanskog nacionalnog identiteta ne smije i ne treba biti nauštrb pojedinačnih identiteta različitih bh. naroda. Djecu treba učiti da poštuju vjerske razlike na isti način na koji ih učimo da poštuju rasne, jezičke, spolne i druge razlike.

Četvrto, ukoliko smatramo da vjerske zajednice ili, u najmanju ruku, neki vjerski službenici imaju negativan utjecaj na razvoj pluralističkog bh. društva, onda je vjeronauka u državnim školama jedinstvena prilika da se preuzme snažna religijska poruka od takvih ekskluzivistički nastrojenih teologa i njima sličnih roditelja. Prema nedavnom istraživanju, vjerske zajednice u BiH uživaju najviši nivo društvenog povjerenja (Šalaj 2009: 52). Kad govore vjerski službenici i kad se citiraju svete knjige ljudi ih slušaju i mnogi slijede poruku koju čuju. Iako se situacija razlikuje od jedne do druge zajednice, na Balkanu je ta snažna poruka često ekskluzivistička. Upravo u državnim školama vjeronauka pruža javnosti jedinstvenu priliku da utječe na sadržaj ove izuzetno snažne vjerske poruke i na način na koji će ona biti prenesena na mlade. Uz podršku obrazovnih vlasti, direktora škola i pedagoga od nastavnika vjeronauke se opravdano očekuje da će bolje od vjerskih službenika i roditelja obaviti posao adekvatnog objašnjavanja vjerskih razlika mladim naraštajima i njihovog pripremanja da se nose s vjerskim razlikama u svom životu.

Iako su trenutni udžbenici bili predmet više analiza i često opravdane kritike, čini se da su svi zaboravili kako su oni izgledali prije revizije, dakle kad su ih pripremale same vjerske zajednice. Naprimjer, u starom udžbeniku islamske vjeronauke za treći razred nalazila se slika djeteta koje čita knjigu, a puška je naslonjena na zid pored njega (str. 100). Stari udžbenik za šesti razred pravoslavne vjeronauke podstiče "svijest o potrebi osвете Kosova..." (str. 35). Na str. 50 je navedeno da su muslimani "pekli žive ljude na ražnju, sjekirama i maljevima prebijali im kosti i još na razne načine mučili...". Udžbenici i materijali koji se koriste za vjersku poduku ili katehezu unutar vjerskih zajednica u principu se obraćaju svojim vjernicima kao da oni žive u čisto mus-

limanskom ili kršćanskom okruženju. Uzajamno razumijevanje, religijski pluralizam i suživot nisu pitanja koja se tamo često tretiraju. A i kada se ti materijali bave drugima, onda je to uglavnom u negativnom kontekstu. (Za primjere pogledati originalnu studiju).

Ukratko, religija je danas isuviše važna da bi bila prepuštena samo teolozima i svećenicima. Vjeronauka igra važnu pozitivnu i transformirajuću ulogu koju često ne primjećujemo. To je u nekim slučajevima jedini prozor kroz koji vjetrovi promjene mogu doprijeti do unutrašnjih krugova vjerskih zajednica. Umjesto da zatvaramo ovaj prozor, koji pruža priliku, trebalo bi da ga još šire otvorimo ili barem ostavimo otvorenim. Vjeronauka vrši pritisak na vjerske autoritete da govore o pitanjima koja bi slobodno mogli ignorirati unutar svojih zajednica. Integrirajući vjerske zajednice i vjerske službenike u svoje matične tokove, društvo će ih podstaći da budu društveno odgovorniji.

Ključne preporuke: Netolerancija se uči, pa se, prema tome, može i odučiti

(a) Vlastima

- Ojačati saradnju i partnerstvo s vjerskim zajednicama, posebno u području izrade i revizije planova, programa i udžbenika te obuke nastavnika;
- Odmah započeti raditi na pripremi i uvođenju alternativnog predmeta za konfesionalnu vjeronauku;
- Učiniti neophodni konačni napor da se religijske studije uvedu u sve državne škole u septembru 2010;
- Omogućiti proces koji će pomoći autorima, urednicima i izdavačima koji objavljuju udžbenike za konfesionalnu vjeronauku i religijske studije da prate međunarodne standarde i najbolju praksu u ovoj oblasti.

(b) Vjerskim zajednicama

- Jasno iznositi svoj stav o vjeronauci ali istovremeno poboljšati saradnju i partnerstvo s obrazovnim vlastima, međunarodnim organizacijama i roditeljima kako bi se

Ono što predlaže pristup religijskih studija bez vjeronauke je izbjegavanje problema, a ne njegovo rješavanje. To je, ustvari dokaz da mi religijsku raznovrsnost doživljavamo kao problem, a ne kao prednost ili bogatstvo. Suživot baziran na gušenju pojedinačnih identiteta nije uspio u BiH uprkos 45 godina snažnih državnih napora. Izgradnja bosanskog nacionalnog identiteta ne smije i ne treba biti nauštrb pojedinačnih identiteta različitih bh. naroda.

Vjeronauka igra važnu pozitivnu i transformirajuću ulogu koju često ne primjećujemo. To je u nekim slučajevima jedini prozor kroz koji vjetrovi promjene mogu doprijeti do unutrašnjih krugova vjerskih zajednica. Umjesto da zatvaramo ovaj prozor, koji pruža priliku, trebalo bi da ga ostavimo otvorenim.

Šta kažu eksperti?

Zanemarivanje religijskog obrazovanja je neuspjeh prvog reda. Obrazovanje koje odbija religiju shvatiti ozbiljno je duboko neoliberalno. (Prothero, 2007: 8).

Šta god da neki kažu, vjerovanja, vrijednosti i praksa ne mogu se ignorirati, niti njihovo proučavanje potiskivati, a da se ne naruši priroda obrazovanja. Da bi bilo učinkovito, građansko obrazovanje zapravo zahtijeva takvo obrazovanje u školama (John Keast, 2000: 32).

Mr. Ahmet Alibašić, diplomirani teolog i politolog, predaje studije islamske kulture i civilizacije na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu i vodi Centar za napredne studije. Aktivan je u međureligijskom dijalogu a služio je i kao prvi direktor Međureligijskog instituta (2007-2008) kojeg su zajednički osnovale četiri tradicionalne vjerske zajednice u BiH. Objavio je i preveo više tekstova i knjiga o islamu i politici, islamskim pokretima, islamu na Balkanu, demokratizaciji u muslimanskom svijetu, opoziciji u islamskoj misli, odnosima između države vjerskih zajednica u Evropi SAD, ljudskim pravima u islamu i muslimanskom svijetu te historiji islamske civilizacije. Citiran je u *Wall Street Journal Europe*, *Al-Mujtameu*, *Boston Globu*, Radiju Slobodna Evropa, Reutersu, BBC Scotlandu, TV France 3, AFP, CBC, TV Egipat, itd.

osiguralo da nastava vjeronauke promovira suživot, uzajamno razumijevanje i solidarnost;

- Pomoći obrazovnim vlastima u razvoju i uvođenju alternativnog predmeta za vjeronauku i predmeta religijskih studija i ako je potrebno napraviti određene ustupke.

(c) OSCE-u i drugim međunarodnim organizacijama

- Pomjeriti težište pažnje s negativnih aspekata vjeronauke na sredstva i načine da se ona stavi u službu socijalne kohezije;
- Nastaviti graditi podršku za uvođenje predmeta religijskih studija u sve škole, tako što će se, između ostalog, poduzeti mjere izgradnje povjerenja s vjerskim zajednicama, koje uključuju davanje garancija da vaš cilj nije izbacivanje vjeronauke iz državnih škola;
- Pomoći vjerskim zajednicama i obrazovnim vlastima u uvođenju alternativnog predmeta za vjeronauku;
- Podržati provođenje evaluacijske studije o dosadašnjim efektima nastave vjeronauke.

Bibliografija

Alibašić, Ahmet, ed. (2009). *Religija i sekularna država*. Sarajevo, Međureligijski institut.

Jackson, Robert (ed). (2008). *International Perspectives on Citizenship, Education and Religious Diversity*. London: RoutledgeFalmer.

Keast, John. (2000). 'Citizenship and RE', *RE Today* (Derby: CEM) in Liam Gearon, *Citizenship through Secondary Religious Education*. London: RoutledgeFalmer, 2004.

Kodelja, Zdenko and Terrice Bassler. (2004). *Religion and Schooling in Open Society: A Framework for Informed Dialogue*. Ljubljana, Open Society Institute.

Pleh, Mina. (2007). "Analiza praćenja nastave vjeronauke," *Novi Muallim* 31.

Prothero, Stephen. (2007). *Religious Literacy: What Every American Needs to Know - and Doesn't*. HarperCollins e-books.

Šalaj, Berto. (2009). *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, Friedrich Ebert Stiftung.

Trbić, Dženana and Snježana Kojić Hasanagić. (2007). *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu? Istraživanje stavova roditelja i učenika o vrijednostima u nastavnim planovima i programima i udžbenicima*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo BiH.

Trbić, Dženana, ur. (2007). *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo BiH.

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Fond otvoreno društvo BiH pokrenuo je Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika početkom 2004. godine. Osnovni cilj programa je unaprijeđenje istraživanja i analize javnih politika kako bi se potaknuo argumentovani dijalog i razvio takav način donošenja odluka u oblasti javnih politika koji će počivati na relevantnim informacijama i realnim opcijama.

Program obuhvata edukaciju iz oblasti istraživanja javnih politika, stipendije za istraživanje i mentorstvo u toku istraživanja. Do sada je, u okviru ovog programa, stipendirano 48 istraživača.

Sva istraživanja su dostupna na www.soros.org.ba.